

Hvor laa Vardehus?

En historisk—topografisk Undersøgelse.

Af

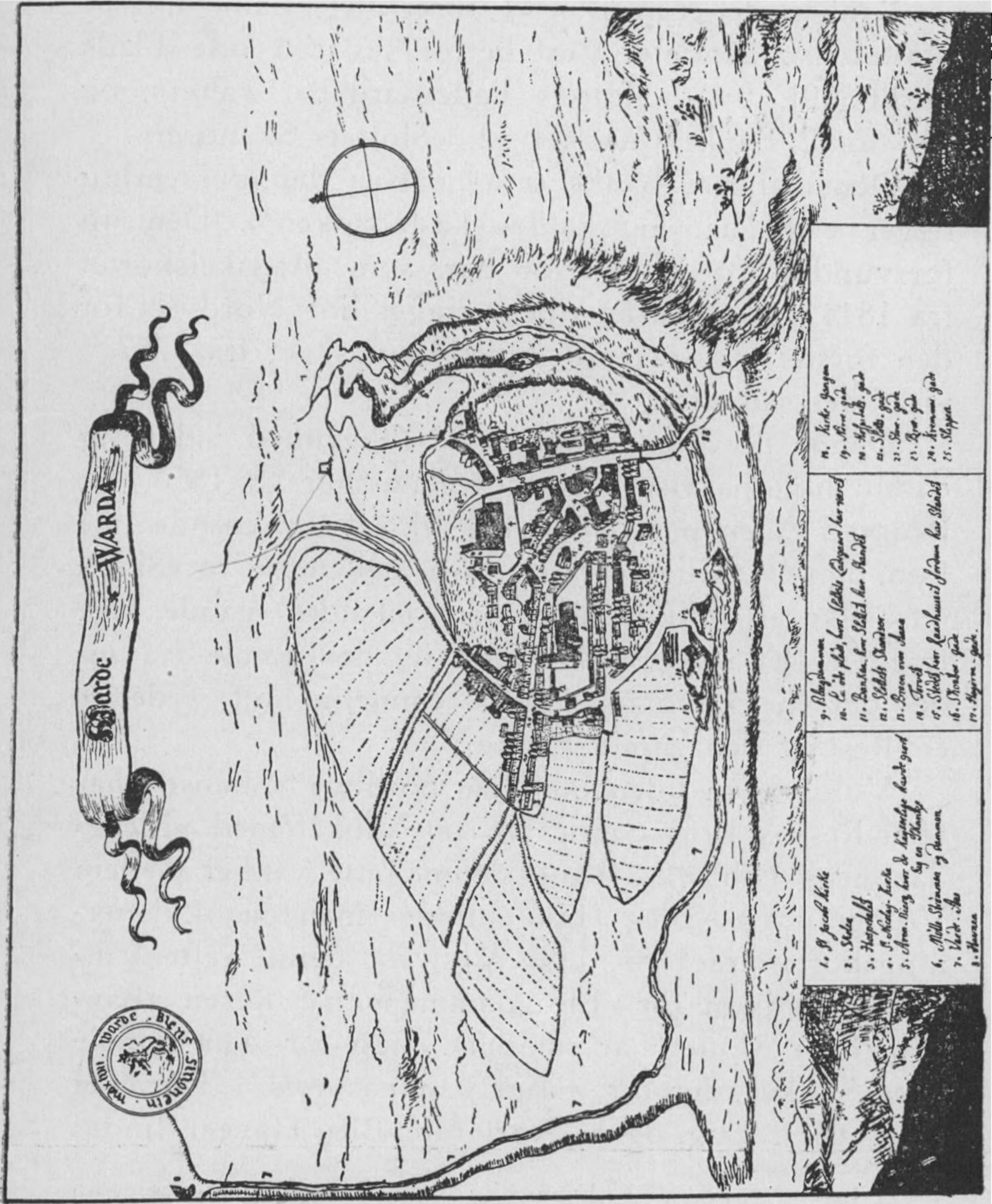
cand. mag. *Carl Lindberg Nielsen*, Varde.

Blandt Kobberstikkene til *Resens* utrykte »*Danske Atlas*« findes hosstaaende Billede af *Varde* i Fugleperspektiv fra ca. 1670, det ældste Prospekt af Byen, der eksisterer.

Det er interessant at sammenligne dette gamle naive Billede med et nøjagtigt Kort fra nyere Tid, f. Eks. det, der findes i Traps »*Danmark*« 5. Bind 2. Udgave (1879) fra sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede. Paa sidstnævnte Tidspunkt har Byen endnu ikke sprængt sine gamle Rammer. Den indtager samme Fladerum som 200 Aar før. En Sammenligning viser, at Gaderne har gaaet i samme Retning 1670 og 1870, kun synes Vestergade og dens Forlængelse Hospitalsgade ¹⁾ hos Resen at have faaet en altfor vestlig Retning, mens den skulde have gaaet mere mod Nord. Det er egentlig den eneste Indvending, man kan gøre mod Resens Kort, og det maa derfor siges at give et godt Indtryk af det gamle Varde.

Men har Tegneren magtet den vanskelige Opgave at give en i det store og hele rigtig Plan over Byens

1) De to Gader kaldes 1670: Storegade og Hospitalsgade, 1870: Vestergade og Hospitalsgade, 1935 med eet Navn: Vestergade.

Varde ca. 1670 efter Resens Atlas.

Gader, hvor det er vanskeligt at faa Overblik, er der god Grund til at tro, at hans Plan over *Slotsbankerne* ved Aaen, hvor der var fri Udsigt, ogsaa er rigtig.

Banken, der er mærket 11, forestiller »Banken, hvor Slottet har standet«. Vest herfor ses »en øde Plads [mrkt. 10], hvor Slottets Ladegaard har været«, og Øst for 2 Banker mærket 12, »Slottets Skanser«.

Den østligste Banke er aabenbart den, der endnu ligger ved Aaen og kaldes Lastebanken¹⁾. Den nu forsvundne Banke overfor har, som Matrikelskortet fra 1844 viser, ganske rigtigt ligget lidt Nordvest for den første. Hosstaaende Udstykningskort fra 1787²⁾ viser det samme.

Denne nordlige »Skanse«s Beliggenhed lader sig endnu nøje paavise. Den blev gennemgravet 1856–57, hvorved Aaen paa dette Sted fik sit nuværende lige Løb, og det tidligere Hovedløb mellem de to »Skanser« blev en »blind« Arm, den saakaldte »gamle Aa«. Imellem det nuværende Aaløb og den gamle Aa findes der en Halvø, der ligger temmelig højt — det er en Rest af den gamle Banke.

Voldgraven uden om den nordlige »Skanse« har efter Resens Kort dannet en ret Vinkel med »Bleegdammen« (Nr. 9). Denne samme rette Vinkel mellem Voldgrav og »Bleg Have« finder man paa Udstykningskortet fra 1787. Lige Vest for denne rette Vinkel og Sydvest for »Bleegdammen« har Resen »Banken, hvor Slottet har standet«. Vest for den samme rette Vinkel, der for øvrigt kan paavises i Terrænet den Dag i Dag, og Sydvest for »Bleg Have«n findes

1) Lastebanke = Laksebanke = Laksegaardsbanke. Paa Udstykningskortet findes afsat en Laksegaard mellem de to »Skanser«.

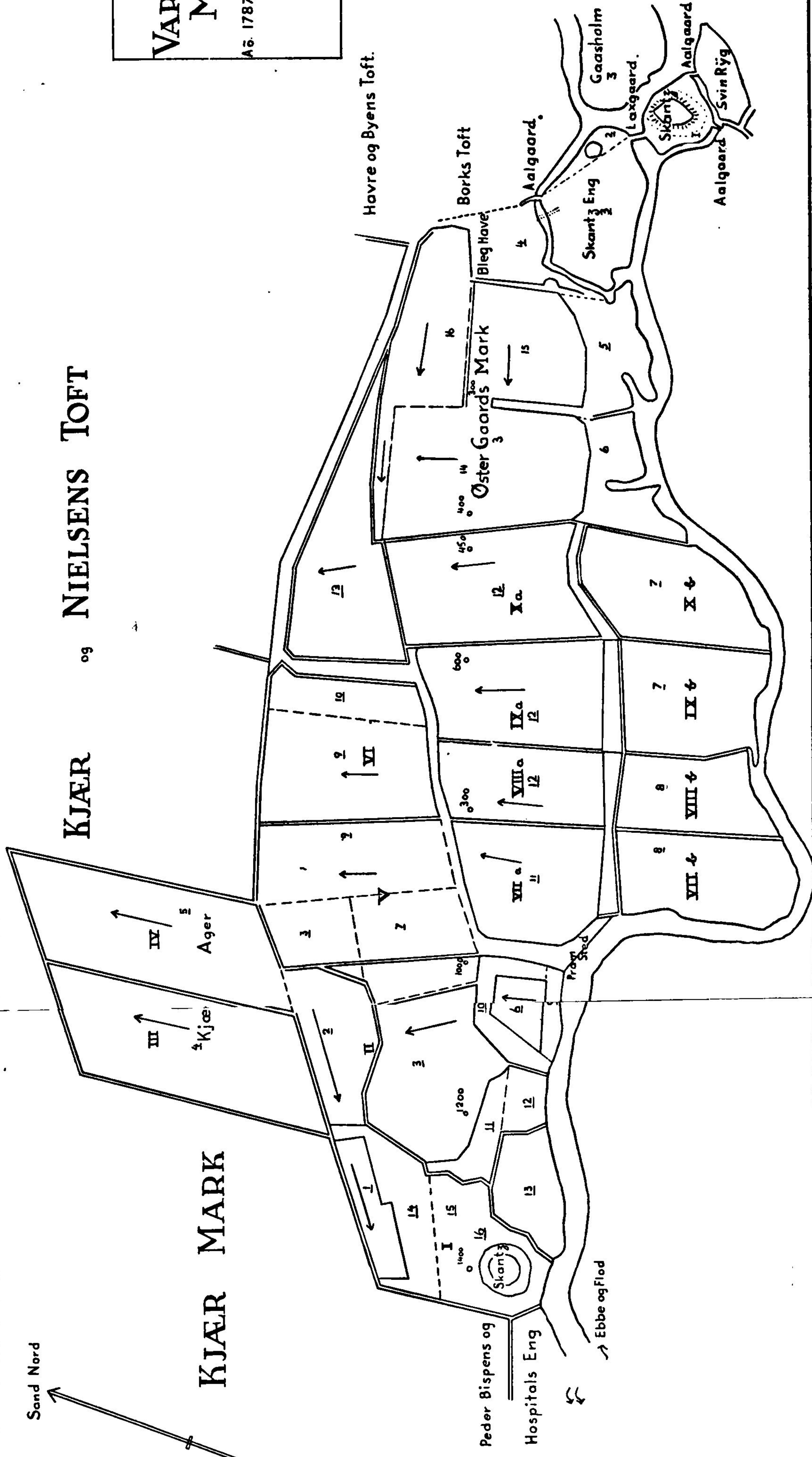
2) Bilag til Rentekammerets Landvæsenskontors Journal 2. B. Nr. 339. Aar 1787.

A diagram of a beam of length l . The beam is inclined at an angle α to the horizontal. It is supported by a hinge support at the left end and a roller support at the right end. A uniformly distributed load q acts vertically downwards on the beam.

og
NIELSENS TOFT

A.ö. 1787 opmaalt og i Parceller
udlagt af
D. Wessenberg
Kong. L. Inspecteur

KJÆR MARK

paa Kortet fra 1787 Øster Gaards Mark, der er det højtliggende Jordstykke, som nu gerne kaldes Højmarkerne og er optaget af Kolonihaver. Det maa være her, Resen har ment, Slottet har staaet.

Vest herfor har, stadig efter Resen, Ladegaarden haft sin Plads. En Fure i Terrænet i Retningen Syd-Nord ca. 25 Meter fra Højmarkernes Østkant angiver maaske Grænsen mellem Ladegaarden og den Banke, hvor efter Resen »Slottet har standet«. En lignende Fure i Retningen Øst-Vest betegner muligvis Nordgrænsen for Banken Nr. 11.

At der har ligget 4 Banker ved Varde Aa, og at deres gensidige Beliggenhed har været, som Resens Kort viser, lader sig ikke betvivle. For øvrigt kan deres Plads som anført paavises ret nøje den Dag i Dag. Dog er det ikke helt klart, hvor Skellet mellem Bankerne 10 og 11 har været. Noget helt andet er, om de virkelig i sin Tid er blevet anvendt paa den Maade, som Resen angiver.

Vardehus blev ødelagt ¹⁾ under en Bondeopstand 2. April 1439 ²⁾ og rejstes, saa vidt vides, ikke igen. Omtrent indtil denne Tid havde Vardehus været Sædet for den kongelige Lensmand over Varde Syssel. Men efter den Tid kom Lenet kun til at bestaa af Varde og Vester Herred. Lensmanden eller hans Foged har formodentlig boet paa Ladegaarden til Vardehus.

1) Slottets Ødelæggelse kendes kun fra „en fornemme borgers bog her udi byen“, der refereres i Præsten Jørgen Pallesen Jernes Indberetning til Ole Worm 1638 („Danske Samlinger“ 2. Række 4. Bind Side 92 f.) og citeres i en Indberetning fra Pastor W. Fabricius 1754 („Fra Ribe Amt“ 1914 Side 652 Fodnoten). Af Citatet ses det, at der i den omtalte fornemme Borgers Bog staar, at Slottet blev ødelagt, ikke at det blev brændt, som det ofte fremstilles. Det sidste er kun Jørgen Pallesen Jernes Fortolkning af Bogens Ord — maaske en rigtig Fortolkning.

2) „Fra Ribe Amt“ 1930 Side 543—47.

Men efter 1511 ophørte Ladegaarden i alt Fald at være Lensmandens Sæde, idet to adelige Damer efter hinanden havde Livsbrev paa Ladegaardsmarken¹⁾, men ikke paa Vester Herred, nemlig først Fru *Anna Rosenkrans* (begravet i Varde 1535), Enke efter Lensmanden Hr. Niels Gundesen Lange til Lydumgaard († 1511), og derefter deres Datter *Karen Lange*, gift med Kjeld Juel til Astrup (begravet i Varde 1536). Efter hendes Død mellem 1553 og 1556 kom Sønnen *Iver Juel* i Besiddelse af Ladegaardsmarken, som han erhvervede som Ejendom 1556²⁾.

I Begyndelsen af det 17. Aarhundrede var Iver Juels Datter Fru *Maren Juel* († 1624), Enke efter Erik Rosenkrans til Langtind, Ejer af Ladegaardsmarken og opholdt sig undertiden paa Ladegaarden³⁾. Det hedder i 1617, at Fru Maren Juels Gaard i Varde er bygfældig⁴⁾, saa den Gang har Ladegaarden altsaa staaet endnu. 50—60 Aar senere, da Resens Kort blev tegnet, er der kun »en øde Plads, hvor Slottets Ladegaard har været«. I Mellemtiden er altsaa Ladegaarden forsvundet, hvornaar kan ikke siges med Sikkerhed; man har Lov at gætte paa 1627, da Wallensteins Soldater hjemsøgte Egnen. Men man har dog sikkert et halvt Aarhundrede senere kunnet huske, hvor Ladegaarden laa, saa *Resens Korttegner har nok Ret, naar han anbringer Ladegaarden vestligst*. Der, hvor man synes at maatte søge Banken Nr. 10, har for øvrigt Byraadsmedlem, Vejmand Schønemann i en Have bortgravet et helt Vognmandslæs Munkesten.

Ifølge Resen har Slottet ligget paa Banken Nr. 11,

1) Ogsaa kaldet Kongsgaardsmarken eller Gaardsmarken.

2) „Samlinger til jydsk Historie og Topografi“ 2. Række 2. Bind Side 345—47.

3) „Samlinger til jydsk Historie og Topografi“ 2. Række 2. Bind Side 348—49.

4) „Kancelliets Brevbøger“ 1617 28. Januar.

der nu er optaget af Kolonihaver. Der er imidlertid noget, der taler derimod. De Fjender, Borgen skulde være et Forsvar imod, maa vel antages at være kommet fra Vest op ad Aaen. Man kan da ikke tænke sig andet, end at de saakaldte »Skanser« har ligget forrest og Slottet bagved, altsaa længst mod Øst. En saadan Tankegang har Universitetsbibliothekets Overbibliothekar *P. G. Thorsen* (1811–83) været inde paa.

Thorsen, der var født i Varde, havde paatænkt at skrive Vardes Historie; men det blev som saa meget af det, Thorsen havde med at gøre, ikke til stort andet end Tanken. En Del Bidrag til Byens Historie fik han dog samlet, og de opbevares nu paa Universitetsbibliotheket¹⁾.

Thorsen vilde søge Slottets Plads paa Gaasholmen, der ses paa Udstykningskortet. I en Optegnelsesbog fra sin Studentertid²⁾ skriver han³⁾, at han selv har »taget Situationen i Øjesyn d. 1. Avg. 1834. — Slottet har ligget mellem de to nu stående Skanser og Broen paa en tredie Banke, der lå omtrent midt for Skanserne og først for nylig er borttaget (omtr. 1817–20). Da den bortryddedes, skal den have været omtrent 1 Par Alen mindre end den mindste af de to nuværende Banker⁴⁾; Sten, Bjælker osv. skulle ved denne Lejlighed slet ikke være forefundne; Jorden brugtes til at opfylde et Stykke af en Arm af Aaen, der gik der omkring og var 15 Alen dyb. Uden at have mindste Vejvisning af Historien ledes Opmærksomheden uvilkårlig hen til dette det vigtigste Punkt i Vardes nær-

1) Additamenta 617a in 4° (om Byens Historie) og Additamenta 620 in 4° (om Pastor C. C. Brorson i Varde, jfr. „Fra Ribe Amt“ 1934 Side 499–514).

2) Additamenta 617a in 4°.

3) Side 44–45.

4) D. v. s. den nordligste Skanse, som sløjfedes 1856–57.

meste Omegn, og får Man mindste Nys af Tradisio-
nen og betragter Situationen, bliver Man strags vis
på, at Slottet der har stået. Det har i sin Velmagt i
hin Tid været en stærk Fæstning, hvilket især er be-
virket ved de mange Grene af Åen, der ere frem-
bragte ved Kunst. De to Skanser ligge hver på sin
Bred af Åen, men omkring hver af dem er gravet og
slynget en Arm af Åen, så at de endnu ligge på
to små Øer. Den egtl. Slotsbanke, som har været lige
tor Åen, har i det mindste — hvis det ikke endnu er
Tilfælde — ligeledes ligget på en ved Kunst frem-
bragt Ø, der har haft en trekantet Form. Slotsbanken
er nu som sagt rent udjævnet, dog er Pladsen endnu
kjendelig. Gåsholm kaldes det lille Stykke Eng, som
ved dette Foretagende er bleven en Smule forstørret.
Lidt til højre for Banken ses også på Åbredden et
ophøjet Sted, der kaldes Svineryg og endnu bærer
synlige Spor af at have været i sin Tid bebygget. Slots-
ladegården har uden al Tvivl der stået. — — — Hele
denne Formodning om Slottets Beliggenhed osv. be-
kræftes på det herligste ved Grundtegningen af Varde
iblandt Kobberne til Resens Atlas, hvor de to Skan-
ser ansættes, ligeledes den egtl. Slotsbanke og Pladsen
for Ladegården, — noget, der meget har fornøjet mig.«

Til Thorsens Beretning maa bemærkes:

At der har ligget en Banke paa Gaasholmen, er
sikkert rigtigt. Paa Varde Borgmesterkontor findes der
2 Kopier af Matrikelskortet over Varde Købstads
nordre Marks vestre Del og Kongsgaardsmarken, den
ene fra 1844, den anden fra 1884. Paa det ældste Kort
findes Banken paa den trekantede Gaasholm ikke af-
sat, derimod ser man den paa Kortet fra 1884. Naar
Banken ikke findes paa det ældre Kort fra 1844, maa
det vel skyldes en Forglemmelse. At den ikke er af-

sat paa Udstykningskortet fra 1787, har sin naturlige Forklaring deri, at dette kun skulde være et Kort over Gaardsmarken, hvortil Gaasholmen ikke hørte. Bankens Eksistens lader sig altsaa vanskeligt benægte; men paa den anden Side er der ikke, som man kunde have ventet det, Spor af den tilbage. At Banken er blevet brugt til at opfylde en Gren af Aaen omkring Gaasholmen, skal nok passe, idet Aaløbet Sydvest og Syd om Gaasholmen paa Matrikelskortet fra 1844 er meget smallere end paa Udstykningskortet fra 1787.

I andre Henseender er Thorsens Fremstilling mindre troværdig:

1) At der nogen Sinde skulde have ligget en Bygning paa Svineryggen, synes lidet troligt i Betragtning af, hvor blød og sumpet Engen er her. Der er i alt Fald *nu* intet Spor af, at Svineryggen skulde have været bebygget. Og som ovenfor paavist har Ladegaarden ikke ligget der.

2) Man bliver betænkelig ved at søge Slotsbanken paa Gaasholmen, naar man ved, at denne i alt Fald i 1786 ikke hørte med til Kongsgaardsmarken, selv om den havde samme Ejer.

3) Det er ikke let at se, hvordan Thorsen har kunnet faa sin Fremstilling til at rime sammen med Resens Tegning. Der er overhovedet ingen Lighed. Resen (og Pontoppidans »Danske Atlas«) kender ikke Banken paa Gaasholmen. Resen lægger ikke Slotsbanken østligst, men tværtimod Vest for de to saakaldte Skanser.

Man kunde tro, at Thorsen forvekslede Bortrydningen af Banken paa Gaasholmen med Bortgravningen af en anden Banke.

Raadstuearkivar Dr. *O. Nielsen* har i »Samlinger til jydsk Historie og Topografi« 2. Række 2. Bind

Side 341—43 fremdraget et Brev fra 1808 fra Krigsraad *Landrup* i Varde til Komiteen for Oldsager. Landrup fortæller her, hvordan han 1788—89¹⁾ lod en stor Banke sløjfe paa sin Jord ved Aaen Vest for Varde, og hvorledes han ved den Lejlighed fandt en mærkelig Bygning af Egetræ 8—9 Alen under Bankens Overflade, en Bygning, hvis Anvendelse ingen hidtil har kunnet forklare tilfredsstillende. O. Nielsen gaar ud fra, at den Banke, Landrup omtaler, har været Banken Nr. 11 paa Resens Kort (»Banken, hvor Slottet har standet«), og mener, at »Pladsen må nu være det høje Jordsmon op til Engen«, altsaa det, der paa Udstykningskortet kaldes Øster Gaards Mark, og som nu er optaget af Kolonihaver. *O. Nielsens Antagelse er imidlertid fejlagtig.* Havde han kendt Udstykningskortet og Udstykningsdokumenterne, vilde han deraf have set, at *Landrups Jord laa vestligst, paa den anden Side af Pramstedet* (Kalkovnen), hvor da ogsaa Udstykningskortet viser en Banke²⁾. Det er den, Landrup er gaaet i Gang med at jævne allerede Aaret efter, at han har købt et Stykke af Gaardsmarken. Den Dag i Dag findes der i den lave Eng tydelige Spor af Banken og Gravene, der har gaaet udenom.

Man kunde tro, Thorsen forvekslede denne Bankes Bortrydning og Bortgravningen af Banken paa Gaasholmen. Det er imidlertid ikke Tilfældet. Thorsen kender godt Banken ved Kalkovnen og ved, at der der blev fundet et helt lille Hus under Jorden, medens han udtrykkelig gør opmærksom paa, at der

1) I O. Nielsens Aftryk af Brevet staar der ved en beklagelig Fejl 1777 og 1789, en Fejl, som gaar igen i „Fra Ribe Amt“ 1910 Side 106—107.

2) Ifølge Udstykningsdokumenterne købte Købmand Landrup ved Auktion 26. September 1787 Parcellerne 1 og 2 for 820 Rdlr. (Additamenta 617a in 4° paa Universitetsbibliotheket).

i Banken paa Gaasholmen hverken blev fundet Sten eller Bjælker. En Forveksling er altsaa udelukket. —

Resultatet af denne Undersøgelse bliver da:

1) *Der har været 4¹⁾ Banker ved Varde Aa, som Resens Kort viser. Deres Plads lader sig endnu paa-vise.*

2) *Ladegaarden har ligget vestligst.*

3) *Det 1439 ødelagte Vardehus synes ikke at have kunnet ligge paa Banke Nr. 11.*

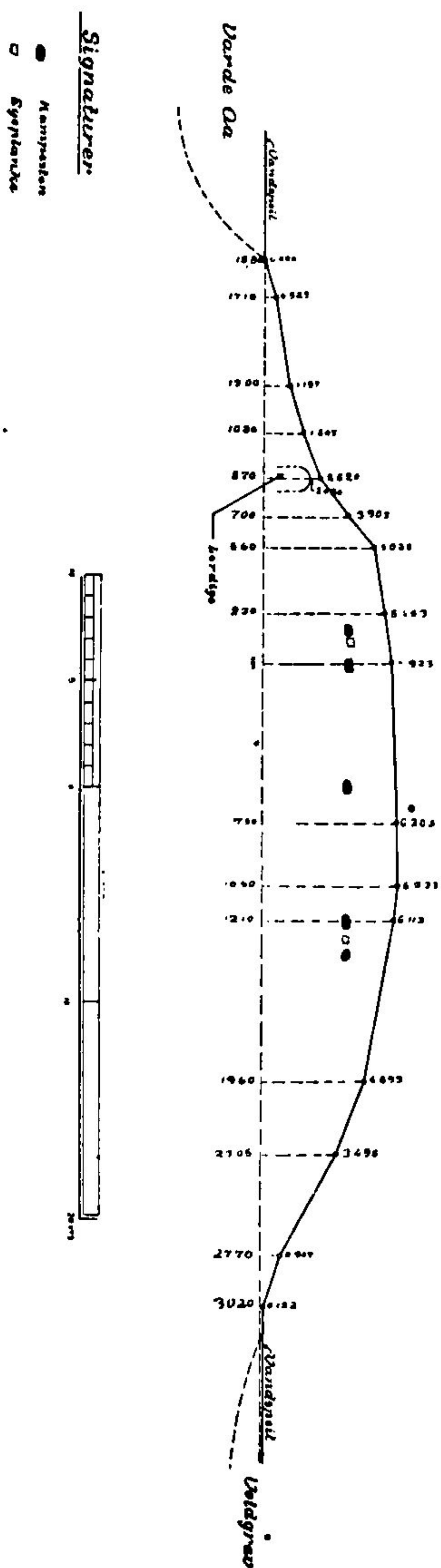
4) *Den af Landrup sløjfede Banke har ligget i Engen Vest for Pramstedet (Kalkovnen).*

For om muligt at skaffe Klarhed over disse indviklede Forhold blev der i August 1935 foretaget en *Udgravning af den sydligste af Resens »Skanser«, den saakaldte Lastebanke.* Varde Kommune ydede hertil et Bidrag paa 120 Kr., og »Historisk Samfund for Ribe Amt« gav yderligere 60 Kr. Der blev først gravet fra den 5. til den 7. August incl. Derefter laa Arbejdet stille nogle Dage, til Nationalmuseets Udsending kunde komme til Stede, og Undersøgelserne afsluttedes saa under Ledelse af Museumsinspektør *Hugo Matthiessen* den 13. og 14. August, hvorefter alt blev tildækket som tidligere.

Lastebanken er 6¹/₄ Meter høj og af oval Form. Sin største Udstrækning har den i Retningen Sydøst—Nordvest, hvor den noget uregelmæssige og ujævne Overflade maaler ca. en Snes Meter i Længden. Noget smallere er den i Retningen Sydvest—Nordøst. Bankens Maal ses i øvrigt af hosstaaende Snit lagt i Retningen Sydøst—Nordvest.

Formodentlig har Banken engang gaaet helt ud til

1) 5, hvis man regner Banken paa Gaasholmen med, 6, hvis man tillige tager Banken ved Kalkovnen med.

Profil af Lastebanken ved Varde.

Voldgraven paa alle Sider, og den har i saa Fald været cirkelrund og noget større, end den er nu. At det forholder sig saaledes, bestyrkes ved den Omstændighed, at Banken gaar brat ned til Voldgraven mod Nordøst, mens Hældningen paa de andre Sider er mindre stejl. Navnlig skraaner Banken temmelig jævnt ned mod Sydvest, hvor der er en flad Strækning mellem Bankens Fod og Voldgraven, og man maa vist derfor antage, at der her er bortgravet noget af Banken. Og i alt Fald vides det, at der for omtrent 35—40 Aar siden blev taget et Stykke af Nordvestsiden.

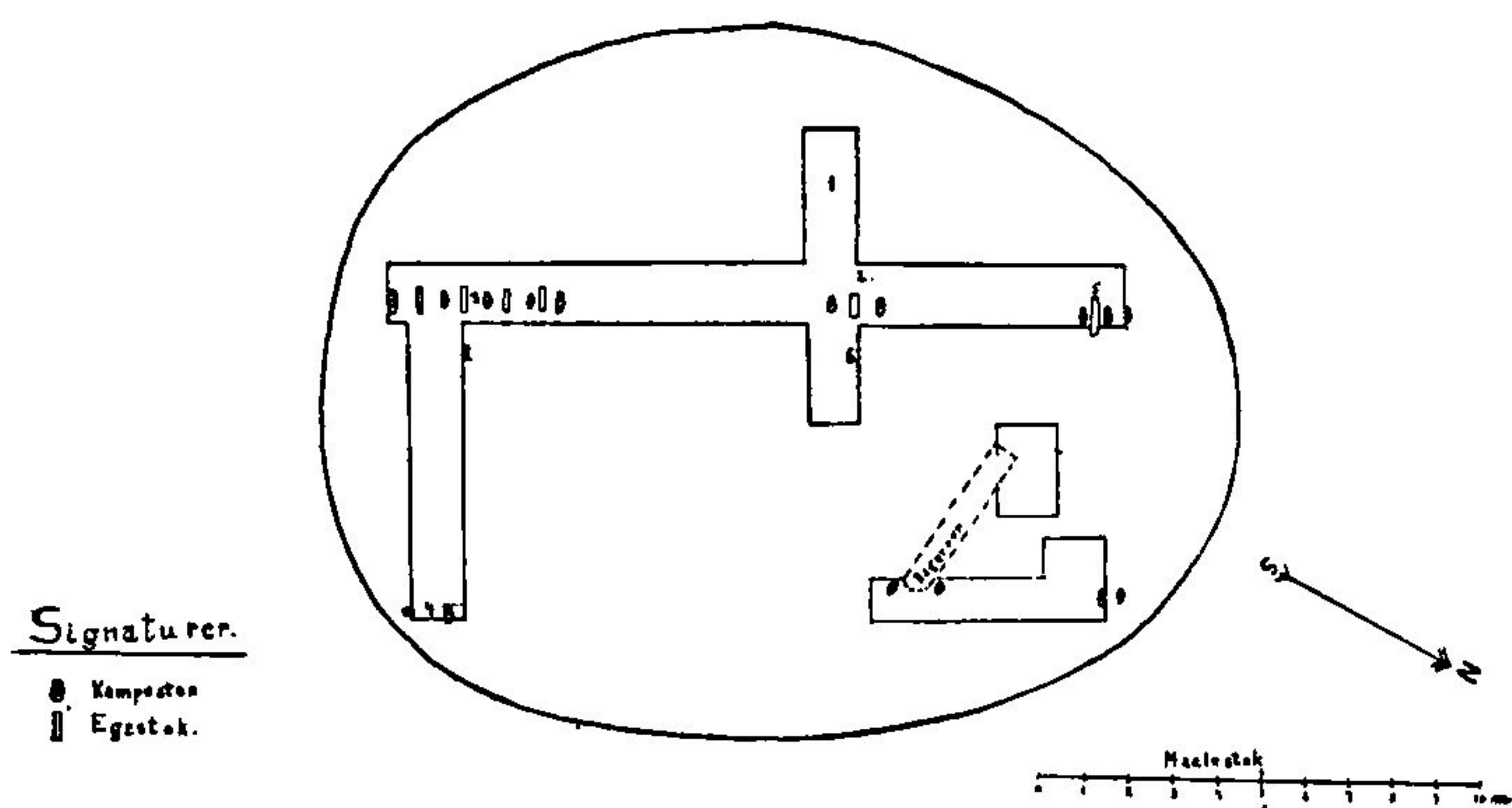
Et lodret Snit viste, at Banken er anlagt paa en lille Holm af Klæg. Over Klægen fandtes et Lag Al, hvorefter man kan slutte, at Holmen har været lyngklædt. Selve Banken er indtil 4 Meters Højde bygget op af Lyngtørv. Mos, der fandtes mellem Lyngrisene, var lige saa grønt og frisk som den Dag, det blev lagt ned for Hundreder af Aar siden. For at beskytte Banken mod Udvaskning ved Højvande og Stormflod er der rundt om hele Bankens Fod lagt en Vold af Ler. Og oven paa Hedetørvene er der fyldt op med Muld og Sand.

Under Gravningen fandtes en Mængde Munkesten, Fundamentet til en Bygning, Knogler af Dyr, Trækul, Stenkul, Redskaber af Jern, Ben, Bronze og Malm, Potteskaar og Mønter.

De fleste *Munkesten* var røde, enkelte gule. De fandtes i 3 Størrelser:

$$\begin{array}{l} \text{ca. } 29 \times 13\frac{1}{2} \times 8 \quad \text{cm,} \\ \text{ca. } 28 \times 13 \quad \times 7\frac{1}{2} \text{ cm} \\ \text{og ca. } 27 \times 12\frac{1}{2} \times 7 \quad \text{cm} \end{array}$$

Desuden fandtes nogle enkelte smaa Teglstene af Størrelsen $21 \times 10 \times 4\frac{1}{2}$ cm ved en Bagerovn, der omtales nærmere nedenfor. Den Bygning, Munkeste-

Plan over Udgravningerne i Lastebanken ved Varde 1935.

1. Kam.	4. Fundamentsten ude af Leje.
2. Stenbrolægning.	5. Spydspids.
3. Mønter.	6. Jernbøsning med Spiger og Stabel.

nene stammede fra, havde været muret i Skælkalk, og da der ingen Tagsten fandtes, har den formodentlig været straatakt.

Ca. $\frac{3}{4}$ Meter under Overfladen, omtrent midt i Banken, fandtes en *Stenbrolægning* og noget dybere, umiddelbart oven paa Hedetørvene, *Fundamentet til en Bygning*. Da Stenbroen laa uden for Bygningen, maa den formodentlig stamme fra en Gaardsplads. Fra Fundamentet op til Stenbroen var der ca. 1 Meter, og Bygningen har da antagelig haft en Kælder, der har gaaet ca. 1 Meter ned under Gaardspladsen.

Bygningen har ligget paa Bankens nordøstlige Halvdel med Gavlene mod Nordvest og Sydøst. Huset har været 6,90 Meter bredt og 16,90 Meter langt, maaske lidt længere, da det er muligt, Udgravningen ikke har kunnet konstatere den fulde Længde.

Mod Sydvest bestod Fundamentet af særlig smukke, flade Kampesten (ca. $\frac{3}{4}$ Meter lange) lagt paa Fladen paa tværs i Grunden skiftende med svære

Fundamentet til Vardehus.

Egestokke (ca. 1 Meter lange, en enkelt 1,62 Meter). Tømmer og Sten var sammenbundet i stift Ler. Dog manglede Egestokken mellem de to sidste Sten ud mod Aaen. Mod Nordøst fandtes et lignende Fundament, men her manglede Egestokkene ganske. Maa-ske er det de gamle Vardensere, der har forsynet sig med billigt Tømmer.

Af økonomiske Grunde maatte det opgives at blotte Fundamentet i hele dets Længde og ligeledes at forsøge at fremdrage Fundamenterne til Gavlmurene. Det fundne havde givet tilstrækkeligt til at bestemme Bygningens Størrelse og Alder.

Fundamentet var af en ret sjælden Art. Man kunde tro, at Egestokkene i Fundamentet havde været beregnet til at bære Stolperne til en Bindingsværksbygning; men da der ingen Huller fandtes i Stokkene til Stolper, maa Kombinationen af Sten og Tømmer vistnok forklares ud fra Mangel paa Sten.

I Bygningens nordøstlige Del fandtes en 3,70 Meter lang Hvælving liggende skævt i Huset i Retningen Øst—Vest; det maa have været en *Bagerovn*.

De fundne *Knogler* er blevet bestemt af Zoologisk Museum. De fleste har tilhørt Tamdyr, *Ko*, *Svin* og *Faar*. Som ellers fra Middelalderen er disse Dyr repræsenterede ved *smaa* Former. Af vilde Dyr foreligger et Mellemfodsben og enkelte Tænder af *Kronhjort*, Mellemhaandsben af *Raadyr*, Mellemfodsben af *Vildsvin* og et Par Knogler af *Graagaas*.

Disse Knogler af vilde Dyr er ganske interessante Minder om Vardeegnens middelalderlige Fauna.

Fundamentet til Vardehus.

Kullene er blevet bestemt paa Botanisk Laboratorium af Professor *Knud Jessen*:

- 32 Stk. af El (*alnus glutinosa*),
- 22 " " Birk (*betula* sp.),
- 6 " " Eg (*quercus* sp.),
- 5 " " Pil (*salix* sp.)?,
- 4 " " Bøg (*fagus silvatica*),
- 3 " " Fyr (*pinus silvestris*),
- 1 " ubestemt.

Professor Jessen skriver: »Hvad der er mest paafaldende ved Trækulfundet, er dels den ringe Mængde af Eg, der kun er repræsenteret ved tynde Grene (Egekrat findes jo endnu i Nærheden af Varde), samt navnlig Tilstedeværelsen af Bøg og Fyr. Andre Undersøgelser (Pollenanalyser)¹⁾ godtgør, at Bøgen indgik i Vestjyllands Skovbestand i Jernalderen og senere, men saa vidt jeg i Øjeblikket erindrer, har jeg ikke før truffet makroskopiske²⁾ Rester af dette Træ fra Middelalderen i Vestjylland. Da de tre smaa Stykker Fyrrekul stammer fra en tynd Stamme eller Gren, kan man sikkert gaa ud fra, at de ikke hidrører fra importeret Træ, og dette Fund vil derfor have betydelig Interesse ved at støtte Pollenanalysernes Vidnesbyrd om Fyr i Vestjylland i Middelalderen« i Modsætning til den tidligere Anskuelse, at Skovfyren i Middelalderen var aldeles udryddet hos os og først i nyere Tid atter blevet indført.

Blandt Trækullene fandtes 15 Stykker *Stenkul*, hvis Tilstedeværelse er meget mærkelig. Efter Professor Jessens Raad blev de sendt Mineralogisk Museum til nærmere Undersøgelse.

Stenkul var kendt allerede 300 Aar før Kristi Fødsel; men foreløbig anvendtes de kun, hvor de laa i

1) Pollen = Blomsterstøv.

2) Makroskopisk = som kan ses med det blotte Øje (modsat mikroskopisk).

Jordens Overflade. Først efter Aar 1000 dukker egentlige Bjergværker op omkring Liège i Belgien. Vilhelm Erobreren af England († 1087) gjorde Kulbrydningen til et Regale, og derefter fik Stenkul stadig større Betydning, saa at det fra 1421 var det almindelige Brændmateriale i London.

Her i Danmark nævnes Stenkul første Gang 1576; men det udelukker naturligvis ikke, at det kan have været i Brug længe forinden til Smedier og lignende. Et Vidnesbyrd herom giver Fundet paa Lastebanken af Stenkul i et middelalderligt Kulturlag, der bevisligt stammer fra Tiden før ca. 1439¹⁾.

De fundne Rester af *Brugsgenstande* er blevet undersøgt og konserveret af Nationalmuseet og derefter afleveret til Varde Museum:

Af *Jernsagerne*, der naturligvis for en Del ikke lader sig nøjere datere, men meget vel kan tilhøre det 14. Aarhundrede, kan anføres:

En *Spydspids*, 16 cm lang.

4 *Armbøstbolte*, 5½—6½—7 cm lange.

6 *Knive*; den bevarede Del af Bladet har en Længde af 6½—8½—9—10 cm, og Bredden ser ud til at have været ca. 1½—2 cm; alle har Ægg til den ene Side, den korteste af dem med den for Middelalderen karakteristiske brede Ryg.

En *rund Jernbøsning*, 9 cm i Diameter og 3 cm bred, i hvis Indre der sidder tydelige Rester af Træ; den var forenet med et 17 cm langt *Spiger* og en 20½ cm lang *Stabel* af Jern og synes at have omsluttet et rundt Stykke Træ til en Vinde eller et Hejseapparat.

Et *Bor*, 12 cm langt.

1) „Kultur og Natur“ 1. Aargang 1927 Side 307 samt Meddelelse fra Mineralogisk Museum.

En *Hestesko* af lille Type, et Par *Ringe*, *Bolte*, *Beslag* og *Søm*.

En 3 cm lang Stump af en *Benkam* med Stregornament paa den ene Side.

En 7 cm lang Stump af *Benhaandtaget til en Kniv* eller *Dolk*.

Af *Bronze* og *Malm* fandtes nogle 3—4 cm lange *Dupper til Snørelidser* samt et Par *smaa cirkulære Plader* mellem 1½ og 2 cm i Diameter, lavet af tynd *Bronze* med *Huller* og beregnede til *Paasyning* paa *Stof* eller *Læder*, et trekantet 10 cm langt svært *Ben af en Malmgryde* samt et Par *Randbeslag*. Ingen af disse Stykker behøver at være yngre end 1439.

Et Par Stumper *smeltet Glas*.

Et Par *Hvæssesten*.

En *gul Teglsten*, bredere i den ene Ende end i den anden. I den bredeste Ende er Fladen 10 × 5 cm. Den er ca. 9½ cm høj, og i den smalleste Ende er der 2 *Huller*. Stenen er en *Lysestage*. Tilsvarende Stykker fra *Middelalderen* kendes andetsteds fra.

Keramikken falder i 3 Grupper:

1) *Skaar af groft, sort, ret svært Lergods*, dels af *Kander* (*Randskaar* og *Hanke*) med udkraget *Mundrand* eller lodret opstaaende *Hals*, dels af *større Kar*, bl. a. *Haandtaget* (»*Stjerten*«) af en *Pande*. Endvidere en *Lysestage*(?). Skaarene hører det 14. Aarhundrede til, ingen af dem, man overhovedet kan bestemme, behøver at være yngre end *Erik af Pommerns Tid*.

2) *Nogle teglrøde, glasserede Skaar af brændt Ler*,

som er ret vanskelige at datere; men de modbeviser paa den anden Side ikke Dateringen af det samlede Fund.

- 3) *Skaar af rhinsk Stentøj med graalig, brunpletet eller grøn Glassur* tilhørende bugede *Kander* med indsnævret Underdel og udstaaende Fodrand med Fingeraftryk. Skaarene til en enkelt Kande var nogenlunde helt bevarede og er blevet sat sammen af Nationalmuseet. Den maaler ca. 27 cm i Højden. Fra Møntfund kendes disse Typer meget vel; de hører hjemme i 1300erne og omkring 1400.

Disse interessante Oplysninger om de fundne Genstande skyldes for Størstedelen Hr. Museumsinspektør *Hugo Matthiessen*, der slutter sin Beretning om Fundene med Ordene:

»Helhedsindtrykket af Fundet bestyrker i høj Grad Formodningen om, at Borgen er forsvunden c. 1440«.

Her maa endvidere nævnes følgende, som Hr. Havnefoged *Godske Pedersen* i Varde har meddelt: For 40—45 Aar siden fandt en Dreng ved Foden af Laestebanken en tveægget Dolk med Hefte med Staalparerestykke. Skeden havde været forsynet med en Ring ved Parerstykket samt en Spids. Læderet derimellem var raadnet bort; men der var Rester af Læderet inde i Spidsen. Klingen maalte ca. 8 Tommer i Længden. Dolken blev erhvervet af for længst afdøde Bankassistent *Jørgensen* i Varde og er formodentlig nu bortkommet.¹⁾

1) Det fortjener endvidere her at bemærkes, hvad samme Kilde har meddelt, at afdøde Arbejdsmand *Johannes Termansen* ved Brøndgravning i sin Kolonihave (beliggende paa det Jordstykke, der ligger lige Nord for Udstykningskortets „Bleg Have“) ikke ret langt under Jordens Overflade fandt en Brolægning af Topsten, paa hvilken der laa flere Stenkiler. En af disse, der er tilhugget og $11 \times 1 \times 4$ a $4\frac{1}{2}$ cm stor, tilhører Hr. Malermester *Ferdinand Pedersen* i Varde.

Mønterne blev alle fundet i Bygningens sydlige Hjørne. 4—5—6 af dem hang sammen i en Klump, mens de øvrige laa enkeltvis. I alt blev der foruden nogle Brudstykker fundet 35 Mønter, hvoraf dog 6 var saa opløste af Ir, at de gik til under Rensningen paa Nationalmuseets Møntsamling. Dog lykkedes det at bestemme dem alle.

Den største var en Sølv mønt, en *Lyneborger Søsling* fra Begyndelsen af det 15. Aarhundrede, ca. 2,1 cm i Diameter. Paa den ene Side har den Omskriften MONETA LVNEBORC.¹⁾ Paa den anden Side læses følgende Omskrift: SIT LAVS DEO PATRI.²⁾ Paa begge Sider ses, meget udvisket, Lyneborgs Stadsvaaben: en Løve i et Skjold.

Alle de øvrige Mønter var *Kobbersterlinge*, ca. 1,7 cm i Diameter, med et kronet E paa den ene Side og et Kors paa den anden. Paa nogle af dem ses omkring E'et Omskriften MONETA . . .³⁾ og omkring Korset Omskriften IN NOMINE DOMINI⁴⁾. 20 af Mønterne er af Museet blevet bestemt til Tiden ca. 1422. Ved de øvrige er Aarstallet ikke bestemt; men de stammer i alt Fald alle fra Erik af Pommerns Tid. 2 Mønter er præget i Odense, 2 i Næstved og 1 i Randers. For de øvriges Vedkommende er Møntstedet ikke bestemt.

Mønterne er af den kgl. Mønt- og Medaillesamling blevet deponeret paa Varde Museum.

Potteskaarene og Mønterne gør det muligt at datere den Bygning, der har staaet paa Lastebanken.

Bygningen har været indrettet til Beboelse — det viser Bagerovnen. Og den har været beboet i længere

1) Mønt fra Lyneborg.

2) Lovet være Gud Fader.

3) Mønt . . .

4) I Herrens Navn.

Tid — det viser den store Mængde Dyreknogler, der blev fundet. At kalde Banken en Skanse, som Resen gør, er da fejlagtigt. En Skanse er ikke beregnet til Beboelse i længere Tid. Et Voldsted maa Banken kaldes, og dens runde, høje Form hører afgjort hjemme i Tiden før ca. 1400¹⁾. Voldstedet er det stærkeste, vanskeligst tilgængelige Punkt ved Varde. Bygningen, det har baaret, har eksisteret endnu ca. 1422 — det viser Møntfundet. Paa den anden Side er der intet af det fundne, der er yngre. Der kan da ingen Tvivl være om, at *det Vardehus, der blev ødelagt 1439²⁾, har staaet her.*

Det maa endvidere anses for sikkert, at *Ladegaarden, Økonomibygningerne, ca. 1600 har staaet længst mod Vest (paa Resens Banke Nr. 10)³⁾. Og maaske har Ladegaarden haft sin Plads der lige siden Middelalderen.* Ifølge Vilh. Lorenzen var Flytninger af Hovedbygninger meget hyppige, medens Ladegaarden var det faste Punkt. „Og hvad mere er, det er den, der saa godt som altid i det lange Løb er bleven den stærkeste. Det er den, der næsten altid tilsidst før eller senere . . . har trukket Borggaarden hen til sig⁴⁾. —

Hvad der nedenfor siges som Forklaring paa Anvendelsen af Banken Nr. 11 og den nordlige Banke Nr. 12 er kun Formodninger — maaske sandsynlige Formodninger.

1) Vilh. Lorenzen: „Studier i dansk Herregaardsarkitektur“ København 1921 Side 47 og 61—62.

2) At Vardehus blev ødelagt 1439, kendes kun fra den før omtalte „fornemme borgeris bog her udi byen“ (Side 21 Fodnote 1). — Vardehus eksisterede endnu 1433 („Samlinger til jydsk Historie og Topografi“ 2. Række 2. Bind Side 344—45), og det maa anses for sikkert, at Slottet ikke er blevet ødelagt i Grevefejden („Fra Ribe Amt“ 1930 Side 546). Det er da meget rimeligt, at Ødelæggelsen har fundet Sted under Bondeoprørene i Slutningen af Erik af Pommerns og Begyndelsen af Kristoffer af Bayerns Tid, saa Traditionen er sikkert rigtig nok.

3) Se Side 22.

4) Vilh. Lorenzens anf. Skr. Side 30.

Resen siger, at paa Banken Nr. 11 har Slottet staaet. Mon det ikke alligevel skulde være rigtigt? Mon ikke Slottet engang har ligget her — *blot ikke det Slot, der blev ødelagt 1439.*

Som før omtalt (Side 22) boede der i det 16. og 17. Aarhundrede Adelspersoner paa Varde Ladegaard. Det betyder naturligvis ikke, at de har boet i Økonomibygningerne. Der maa have hørt en *Hovedbygning* til, og det forekommer den, der skriver dette, at det er sandsynligt, at *den har ligget paa Banken Nr. 11.* Dennes firkantede (?) og lave Form og nære Beliggenhed ved Ladegaarden kunde nok tyde paa, at vi her staar over for et yngre Anlæg, end Tilfældet er ved Lastebanken¹⁾.

Hvis denne Formodning er rigtig, er det let at forstaa, hvordan Resen har kunnet kalde Nr. 11 »Banken, hvor Slottet har standet«. Omkring 1670, da Resens Kort blev tegnet, kan det næppe have været glemt, hvor den 1617 endnu eksisterende Hovedbygning til Varde Ladegaard havde staaet²⁾. Med dennes Beliggenhed har Korttegneren vidst Besked, og man har da ud fra dette Kendskab *draget den fejlagtige Slutning, at der, hvor Hovedbygningen til Varde Ladegaard laa, havde ogsaa Vardehus staaet.* Paa den Maade bliver det i alt Fald forstaaeligt, hvordan Resen har kunnet begaa den Fejl at anbringe Slottet paa Banken Nr. 11 i Stedet for paa den sydligste af de med 12 mærkede Voldsteder.

Det er muligt, at der fandtes Ruiner af Ladegaarden endnu midt i det 18. Aarhundrede.

I P. G. Thorsens før omtalte Optegnelsesbog fra hans Studentertid findes følgende Notits Side 23:

1) Vilh. Lorenzens anf. Skr. Side 28—31, 43—47 og 60—62.

2) Jfr. „Kancelliets Brevbøger“ 1617 28. Januar.

»I ældre Tid stod en Gaard . . . — hvoraf endnu omtrent 1760 Kjældere vare at see — paa det højeste af den nuværende Gaardsmark, som fordum kaldtes »Kongsmark« eller »Kongsgaardsmark« . . . Forhen ere førte mange Processer om Gaardsmarken. En stor Pakke Papirer herom og om Marken i Almindelighed brændte for Ø. 1779. ($2\frac{1}{7}$ 30).«¹⁾

Er denne Meddelelse paalidelig?

Man kunde tænke sig, Thorsen havde sin Viden fra Pontoppidans »Danske Atlas«. Men der er ikke noget i hans Udtryk, der leder Tanken hen paa Ordene i »Danske Atlas«²⁾: »Synden for Byen ved Aaen sees endnu Rudera af Slottet«. Thorsens Meddelelse er da her en primær Kilde. Den sidste Sætning viser, hvem hans Hjemmelsmand er. Den omtalte Ø. er By-skriver, Postmester, Justitsraad *Hans Wolff Øllgaard*, der selv ejede Gaardsmarken, og hvis Fader ligeledes havde ejet den. Af ham har Thorsen faaet mange Oplysninger om Varde i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Øllgaard døde 3. Januar 1836 og var født i Varde 30. Marts 1753. Det maa da være ham, der fra sin tidligste Barndom har kunnet huske Kældrene paa det højeste Sted af Gaardsmarken.

Dette maa søges paa Marken lige Vest for Pramstedet (eller Kalkovnen), Udstykningskortets Parcel Nr. 2. Imidlertid behøver der ikke med Udtrykket »det højeste af den nuværende Gaardsmark« at være ment det matematisk højeste Sted. Det kan godt være

1) Denne Notits er næsten ordret optaget i Wedel Heinen's Afhandling „Nogle antiquariske Efterretninger om Varde Kjøbstæd“ i „Historisk-statistisk Maanedstidende for Ribe Stift“ 1839 Side 108. — I det hele taget viser det sig ved et Gennemsyn af Thorsens Papirer, at Wedel Heinen har faaet saa godt som alle sine Oplysninger om Varde i ældre Tid fra Thorsen, saa det er ham og ikke Wedel Heinen, der bør mindes som Vardes første Historieskriver.

2) 5. Bind. København 1769. Side 678.

en omtrentlig Angivelse. I alt Fald er Udstykningskortets Øster Gaards Mark omtrent lige saa højt et Sted som Marken ved Kalkovnen, og det kan meget vel have været det Sted, Øllgaard (eller Thorsen) har tænkt paa. Udtrykket »det højeste af den *nuværende* Gaardsmark« kunde ogsaa tyde paa, at det er Øster Gaards Mark, der menes, idet Udstykningskortets Parcel Nr. 2 var frasolgt, over en Menneskealder før Thorsen nedskrev sin Notits.

Den Mulighed foreligger altsaa, at der endnu ca. 1760 har været Ruiner af Ladegaarden. Helt afvises kan det dog ikke, at Talen i Thorsens Notat er om Marken Vest for Kalkovnen (Matrikelsnummer 5, Udstykningskortets Parcel Nr. 2).

Der synes i alt Fald paa dette Sted at have været en gammel Bebyggelse. I Slagteriarbejder Møllers Have lige ved Kalkovnen blev der for nogle Aar siden fundet 2 Urner indeholdende Benstumper og Aske. Ved Kalkovnen laa Varde Havn helt til 1841. I Engen lige Vest for fandtes det Voldsted, som Krigsraad Landrup jævuede 1788—89¹⁾. Og hvad der er særlig vigtigt i denne Forbindelse: det Jordstykke, hvor Gaardsmarkens højeste Punkt findes (paa Marken Vest for Kalkovnen), er oversaaet med Murbrokker. Ogsaa et enkelt Potteskaar har den, der skriver dette, fundet der, ja endog et Stykke Tuf.²⁾ Men hvad det

1) Se Side 26.

2) Dette Fund er meget mærkeligt, da der ikke nu findes Tufstensbygninger i Varde, og man heller ikke ved af saadanne fra tidligere Tid. Man kunde tænke sig, at der havde været anvendt Tuf i den 1809 nedbrudte St. Nicolai Kirke; men man ved ikke noget derom, og det er lidt vanskeligt at forestaa, hvordan Stenen saa er kommet en hel Kilometer bort fra Byen og hvorfor netop derud. Man kunde ogsaa tænke sig, Stenen stammede fra det Kapel, hvoraf der 1638 endnu fandtes Ruiner; men om dette ved man intet andet, end at det har eksisteret, ikke engang dets Beliggenhed kendes. Og endelig kunde man tænke sig, at Varde Havn har været Udslibningssted for Tuffen til Vestjyllands Tufstenskirker, og at et Stykke er tabt paa Jorden. — Mineralogisk Museum har velvilligst undersøgt Stenen og erklæret den for at være et typisk Stykke Tuf fra Andernach ved Rhinen, hvoraf mange Kirker i det sydvestlige Jylland er bygget.

er for en Bebyggelse, der har været ved Kalkovnen, derom tier Historien. —

Vanskeligst at forklare er Hensigten med den nordligste af de to Banker, der er mærket 12. Paa Resens Kort kaldes den en Skanse. Det er afgjort en forkert Benævnelse. Den maa kaldes et Voldsted.

I Aarene 1856—57 blev der gravet et nyt Aaløb, der førtes igennem Banken, og samtidig blev den sløjfet, og Fylden brugtes ved Anlæggelsen af en Trækbane fra Havnepladsen og videre langs Aaens nordlige Bred.¹⁾ Banken var dengang mindre, end Lastebanken er nu; men den kan jo være blevet formindsket ved tidligere Gravninger.

Om dette store Arbejde 1856—57 indeholder Byens eneste daværende Dagblad »Vesterjydsk Avis« intet ud over en Beklagelse over, at Arbejdet gik saa langsomt.

I Havnekommissionens Deliberationsprotokol²⁾ læser man under 28. December 1858, at »der endnu mangler Optagelsen af endeel Pæle ved den under Arbejdet demolerede Høi«.

Desværre kan det ikke ses, om de omtalte Pæle er nogle, der blev brugt ved Arbejdet, eller de er blevet fundet i Højen, hvilket sidste dog vel er det rimeligste.

Derimod vidste de gamle, bl. a. Konditor *Hans Frederik Kiertzner* (født i Varde ⁹/₉ 1842, død s. St. ²²/₃ 1920), at fortælle, at der i Banken blev fundet en mægtig lodretstaaende Egebjælke, som det var umuligt at faa op. Den maatte saves over ved Bunden af

1) Trækbanen blev anlagt i 3 Tempi: 320 Favne 1856, 130 Favne 1857 og 160 Favne 1860, saa at den naaede til Kalkovnen, og videre blev den aldrig ført. — Varde Havnearkiv (Pakken „Korrespondance“).

2) Varde Havnearkiv.

det gravede Aaleje og skal den Dag i Dag staa i Aabunden. Den øverste Flade var efter Afsavningen saa stor, at 3—4 Drenge kunde staa paa den, tage hinanden i Hænderne og danse rundt. Maaske den vil komme til Syne igen ved den paatænkte Uddybning af Varde Aa.¹⁾

I »Varde-Avisen« ^{20/3} 1935 fortæller fhv. Proprietær *Tøger Teilmann* i Varde, (født ^{31/1} 1850) at han »kan huske, at der, da Banken blev gravet ud, fandtes store Pæle rammet ned derude«.

Disse Oplysninger om Fund i Banken er dog for tarvelige til, at det deraf lader sig afgøre, hvortil Banken har været anvendt.

Man kunde tænke sig, at den havde været beregnet til sammen med den anden med 12 mærkede Banker (Lastebanken) at kunne *spærre Aaløbet*. Det er dog næppe Tilfældet. Til at spærre et Farvand anvendte man i Middelalderen ikke Anlæggelsen af en stor Banke, men langt simplere Midler som Nedramning af Pæle, saaledes f. Eks. ved Vordingborg.

En anden Forklaring er givet af Førstelærer *H.K. Kristensen* i Lunde.²⁾ Han anser de to med 12 mærkede Banker for et *Dobbeltvoldsted*, saaledes at Borggaarden har ligget paa den sydlige Banke, Ladegaarden paa den nordlige.³⁾ Hvor tiltalende denne Løsning end kunde være, kan den dog vist ikke være rigtig. Mens det var en Fordel for Borggaarden at ligge saa utilgængeligt som muligt, maatte Ladegaarden have en nogenlunde let Forbindelse med det fa-

1) Meddelt af Hr. Havnefoged Godske Pedersen.

2) I en Artikel i „Varde-Avisen“ 10. Sept. 1935 og en noget lignende i „Vestkysten“ 11. Sept. 1935.

3) Jfr. Vilh. Lorenzens anf. Skr. Side 64.

ste Land; men Forbindelsen maa her have været *for* besværlig til, at der har kunnet ligge en Ladegaard paa den Banke.

Derimod er der ikke noget i Vejen for, at *den kan have baaret en Borg, et ældre Vardehus* end det, der har ligget paa Lastebanken, og mon det ikke skulde være den rette Forklaring? *De mange Voldsteder ved Varde har sikkert ikke været Dele af et stort samlet Anlæg, men er opstaaet lidt efter lidt.* Herom synes ogsaa Fundene paa Lastebanken at vidne. Ingen af disse er yngre end 1439; men paa den anden Side er intet ældre end ca. 1300. Det ser da ud til, at *den Borgbygning, der har ligget paa Lastebanken, er opført ca. 1300*; thi det vilde være meget mærkeligt, om der slet ingen ældre Genstande var blevet fundet, hvis Borgen havde ligget paa Lastebanken ogsaa før den Tid. *Vardehus har altsaa aabenbart kun ligget paa Lastebanken fra ca. 1300 til 1439.* Men Vardehus har sikkert eksisteret længe før den Tid. Paa Kong Niels's Tid i Begyndelsen af det 12. Aarhundrede var der en kgl. Bryde i Varde¹⁾, og han maa vel antages at have boet paa Kongsgaarden. Det er da ikke utænkeligt, at *Vardehus før ca. 1300 har ligget paa den nordlige af de med 12 mærkede Banker.*

Det samlede Resultat af disse Undersøgelser kan da opgøres saaledes:

1) *Det 1439 ødelagte Vardehus har ligget paa Lastebanken, vistnok fra ca. 1300.*

2) *Økonomibygningerne har ligget paa Banke Nr. 10.*

1) Jfr. cand. mag. Clausen Hansens Afhandling om Navnet Varde her i Aarbogen.

3) *Hovedbygningen til Varde Ladegaard, der endnu stod 1617, har maaske ligget paa Banke Nr. 11.*

4) *Paa det nordligste af de med 12 mærkede Voldsteder har Vardehus maaske ligget før ca. 1300.*

5) *Fundene i Voldstedet ved Kalkovnen¹⁾ gør Indtryk af at stamme fra en meget gammel Tid, og der har muligvis det allerældste Vardehus ligget.*

1) „Samlinger til jydsk Historie og Topografi“ 2. Række 2. Bind Side 341 – 42.